

A NŐKET ÉRINTŐ TÖBBSZÖRÖS DISZKRIMINÁCIÓ ÉS INTERSZEKCIONÁLIS HÁTRÁNYOK ELLENI FELLÉPÉS LEHETŐSÉGEI MAGYARORSZÁGON

KÖZPOLITIKAI ÁLLÁSFOGLALÁS

Balogh Lídia

BEVEZETŐ

Jelen állásfoglalás fókuszában a többszörös, illetve interszekcionális hátrányok által érintett nőket célzó jogi és közpolitikai intézkedések, civil kezdeményezések állnak, Magyarországi kontextusban. Az állásfoglalás arra hívja fel a figyelmet a többszörös hátrányok, illetve az interszekcionalitás jelensége által érintett nők társadalmi helyzete kapcsán, hogy az antidiszkrimináció eszközeinek hatékony alkalmazása és továbbfejlesztése önmagában nem elegendő. Emellett olyan intézkedésekre és kezdeményezésekre is szükség van, amelyek úgy tekintenek a többszörös vagy interszekcionális hátrányokkal szembesülő nőkre, mint kihasználatlan társadalmi erőforrásra – illetve, amelyek lehetővé teszik és ösztönzik az ilyen helyzetben lévő nők hozzájárulását a társadalmi párbeszédhez.

FOGALMI HÁTTÉR

Az antidiszkrimináció területén használt fogalmi eszköztár egyik alapvető eleme a diszkrimináció *alapja*: ez alatt adott személyek vagy csoportok olyan tulajdonságát értjük, amely miatt hátrányos megkülönböztetés éri (érheti) őket a társadalmi élet különböző területein. Az antidiszkriminációs jogszabályok nem bármilyen tulajdonság vonatkozásában hivatottak védelmet nyújtani a hátrányos megkülönböztetés ellen, csupán az úgynevezett *védett tulajdonságok* vonatkozásában.

A mértékadó nemzetközi dokumentumok általában a következő védett tulajdonságok esetében írják elő a diszkrimináció tilalmát: nem; szexuális orientáció és nemi identitás; etnicitás vagy faji hovatartozás; vallási vagy egyéb meggyőződés; fogyatékoság, életkor. Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény (2003) igen részletes, tizenkilenc elemet tartalmazó listán sorolja fel a védett tulajdonságokat: nem; faji hovatartozás; bőrszín; nemzetiség; nemzetiséghez való tartozás; anyanyelv; fogyatékoság; egészségi állapot; vallási vagy világnézeti meggyőződés; politikai vagy más vélemény;

családi állapot; anyaság (terhesség) vagy apaság; szexuális irányultság; nemi identitás; életkor; társadalmi származás; vagyoni helyzet; foglalkoztatási jogviszony vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony részmunkaidős jellege, illetve határozott időtartama; érdekképviselőhez való tartozás. A lista huszadik eleme pedig – „egyéb helyzet, tulajdonság vagy jellemző” – gyakorlatilag nyílt végűvé teszi a listát.

A valóságban a hátrányos megkülönböztetés különféle alapjai nem elkülönülten érvényesülnek. Egyes csoportokat vagy egyéneket egyidejűleg több tulajdonságukkal összefüggésben is sújthatnak hátrányok, illetve ezek a hátrányok össze is adódhatnak: ilyen esetekben beszélünk „*többszörösen*”, illetve „*halmozottan*” hátrányos helyzetről.

Ezen túl, a különböző tulajdonságokon alapuló hátrányok között sajátos összefonódásokat és egymásra hatásokat is felfedezhetünk: az ilyen jelenségeket nevezzük *interszekcionalitás*nak (utalva két halmaz metszetére, azaz interszekciójára). Ezen belül megkülönböztethetők egyrészt a *strukturális* interszekcionalitás esetei; azaz, amikor egy olyan csoport tagjai, amelynek a helyzetét egyszerre két vagy több jelentős társadalmi hátrány is meghatározza (pl. roma nők), mintegy „rendszerszerűen” szenvednek el bizonyos sajátos jogsérelmeket (pl. kényszersterilizáció). Másrészt, az interszekcionalitásnak *politikai* megnyilvánulása formája is lehet: az olyan országokban, ahol a különféle társadalmi hátrányok leküzdéséért küzdő (pl. feminista vagy antirasszista) jogvédő mozgalmak nem túl erősek, előfordul, hogy egyféle hátrányra fókuszálnak, és e megközelítés miatt maradnak láthatatlanok azoknak az egyéneknek a sérelmei és érdekei, akiknek a helyzetét egyszerre több hátrány is meghatározza (pl. kisebbségi nők).

AZ ÉRINTETT NŐI CSOPORTOK

Jelen állásfoglalás a következő – többszörös és interszekcionális hátrányok által érintett – női csoportokra összpontosít, tekintettel a magyarországi társadalmi helyzet sajátosságaira:

- **roma nők;**
- **fogyatékkal élő nők;**
- **szexuális kisebbségekhez tartozó nők;**
- **hajléktalan nők;**
- **migráns/menekült nők.**

Hangsúlyozandó, hogy a felsorolt kategóriák mindegyikének esetében jelentkezik bizonyos fokú *körülhatárolási bizonytalanság*. Mindezekhez képest nagyságrenddel magasabb fokú *fluiditás* jellemzi az életkorral kapcsolatos kategóriákat: kontextustól függ, hogy milyen életkor számít idősnek vagy éppen fiatalnak. Emiatt az állásfoglalás nem vállalkozik átfogó megállapításokra az életkor mint hátrány szerepére vonatkozóan – nem vitatva ugyanakkor azt a tényt, hogy a nők az életkoruk miatt speciális hátrányoknak és jogsérelmeknek lehetnek kitéve a társadalmi élet különböző területein.

A felsorolt női csoportokra vonatkozóan csak igen korlátozott mértékben rendelkezünk statisztikai adatokkal, és a rendelkezésre álló adatok esetében is kérdéses, hogy azok mennyiben tükrözik a valós helyzetet. Ennek oka részben a felsorolt kategóriák definíciós nehézségeiből fakad, másrészt pedig abból, hogy az adatvédelmi szabályozás szerint különleges (szenzitív) adatnak minősülnek a bizonyos személyes tulajdonságokra – többek között a nemzetiségi (etnikai kisebbségi) hovatartozásra – vonatkozó információk, és emiatt egyáltalán nem, vagy csak igen korlátozott jelleggel gyűjtenek adatokat ezen tulajdonságokra vonatkozóan.

A 2011-es népszámlás adatai szerint a következő képet kaphatjuk az említett női csoportok nagyságáról:

- Összesen 308.957-en vallották magukat roma nemzetiségűnek; közöttük 152.863 nő. Ugyanakkor, az Európa Tanács 2010-es adatai szerint a magyarországi roma népesség nagysága mintegy 700 ezerre becsülhető. Az önbevalláson alapuló adatokkal kapcsolatban megemlítendő, hogy az etnikai identitás kontextusfüggő, fluid, illetve kettős/többes is lehet; valamint az, hogy sokan a múltbéli sérelmek vagy a jelenkori diszkrimináció miatt nem vállalják roma identitásukat.
- Összesen 456.638 személy, közöttük 241.873 számolt be egy vagy több típusú fogyatékoságról (a következő kategóriák alapján: mozgássérült; gyengénlátó, aliglátó; vak; nagyothalló; siket; súlyos belszervi fogyatékos; mentálisan sérült / pszichés sérült; értelmi fogyatékos; beszédhibás; beszéd fogyatékos; autista; siketvak / látás- és hallássérült; egyéb).
- A szexuális kisebbségekhez tartozó emberek számáról nincsenek hivatalos adatok, és nehéz becslést adni, tekintettel a vélhetően igen magas látenciára (ami összefügg a társadalmi környezet ellenségeségével), valamint a vonatkozó kategóriák körvonalazatlanságára, illetve a nemi identitás és a szexuális orientáció fluiditására. A

nemzetközi szakirodalom szerint az emberek 5-10%-a tartozik a szexuális kisebbségekhez, vagyis meleg, lesbikus, biszexuális, transznemű, interszexuális, queer vagy aszexuális.

- Összesen 5.571 személy élt hajléktalanként, közöttük 1.051 nő. A szakértői becslések ennél jóval magasabbra, mintegy 30-40 ezerre teszik a hajléktalan emberek számát Magyarországon, és körükben 25-30 százalékra a nők arányát (megjegyzendő, hogy ez az arány emelkedni látszik az utóbbi két évtizedben: a rendszerváltás idején a magyarországi hajléktalan-népességnek még csak 10 százaléka volt nő).
- A migráns/menekült nők számát illetően a külföldön születettekre vonatkozó népszámlálási adatok adhatnak támpontot (bár ezek nem adnak információt a második vagy többedik generációs migránsokról): eszerint a Magyarországon élők közül összesen 383.236-an születtek külföldön, közöttük 209.476 nő. A magyarországi migránspopuláción belül a legnagyobb csoportot a határon túli magyarok képezik, akik a társadalmi integráció szempontjából kevesebb akadállyal szembesülnek, mint például az Európán kívülről érkező migránsok vagy menekültek).

AZ ÉRINTETT NŐI CSOPORTOK HÁTRÁNYAI

A fenti csoportok speciális problémái-hátrányai az alábbiak szerint vázolhatóak, a teljesség igénye nélkül:

A roma nők...

- az oktatás terén halmozottan hátrányos helyzetben vannak. Azon fiatal roma nők helyzetét, akik tizenéves korban gyermeket válnak, és emiatt lemorzsolódnak, tovább nehezíti, hogy nincsenek széles körben biztosított oktatási reintegrációs lehetőségek a kisgyermekes anyák számára;
- a munkaerőpiacon halmozott hátrányokat tapasztalhatnak meg: egyrészt nemcsak nemük, de etnikai hovatartozásuk és társadalmi helyzetük miatt is ki vannak téve a munkaadók diszkriminatív magatartásának; másrészt, munkavállalásukat nehezíthetik a nőkkel szembeni konzervatív szerepelvárások a közösségük, családjuk részéről;
- különösen sérülékenyek a nemi alapú erőszak különböző formáival – például családon, illetve párkapcsolaton belüli erőszak, szexuális kizsákmányolás – szemben; többek között

a hatóságokkal szembeni bizalom hiánya, illetve a hatóságok részéről tapasztalható hátrányos megkülönböztetés miatt;

- a diszkrimináció sajátos formáinak lehetnek kitéve az egészségügy területén, kiemelten a reprodukatív egészséggel kapcsolatos – nőgyógyászati, szülészeti – szolgáltatások igénybevétele során; és megemlítendő a „kényszersterilizáció” gyakorlata is (a páciens akarata ellenére vagy megfelelő tájékoztatása nélkül végrehajtott művi meddővé tétel), amely a strukturális interszekcionalitás megnyilvánulási formájának tekinthető, mivel ez a jogsérelem kifejezetten a roma nőket sújtja (míg a roma férfiakat vagy nem roma nőket nem érinti);
- helyzetének javítását hátráltathatja a politikai interszekcionalitás jelensége is: azaz, hogy a releváns jogvédő mozgalmak – a romák jogaiért küzdő, valamint a feminista mozgalom – számára egyaránt kockázatosnak tűnhet például a roma nőkkel szembeni, közösségen belüli erőszak kérdésének napirendre tűzése (a kisebbségi jogvédők szempontjából a közösség stigmatizációja, a női jogvédők szempontjából a nők elleni erőszak problémájának marginalizációja jelenti a veszélyt), ami a probléma láthatatlanságához, illetve kezeletlenségéhez vezethet.

A fogyatékkal élő nők...

- munkaerő-piaci integrációját nem csak a fogyatékkal élőkkel, de a nőkkel szembeni előítéletek is nehezítik a munkáltatók, illetve a munkahelyi környezet részéről;
- sajátos, illetve a gyakorlatban sokszor leküzdhetetlennek bizonyuló akadályokba ütközhetnek az egészségügyi – kiemelten például a reprodukatív egészséggel kapcsolatos – szolgáltatásokhoz való hozzáférés terén;
- különösen kiszolgáltatottak a nemi alapú erőszak, illetve a szexuális visszaélés különböző formáival szemben; intézményi és családi (párkapcsolati) közegben egyaránt.

A szexuális kisebbségekhez tartozó nők...

- az egészségügyi szolgáltatásokra vonatkozó magyarországi jogszabályi keretek között hátrányos helyzetben vannak, ha reprodukatív eljárást kívánnak igénybe venni (különösen a párkapcsolatban élő leszbikus nők);
- a szexuális kisebbségek jogaiért küzdő mozgalmakon belül a férfiakkal szemben háttérbe szorulhatnak a reprezentációt, illetve az érdekérvényesítést illetően.

- gyakran esnek áldozatul szexuális zaklatásnak heteroszexuális férfiak által.

A hajléktalan nők...

- különösen védtelenek a nemi alapú erőszak különböző formáival szemben (miközben sokuk eleve erőszakos környezetből – családból, párkapcsolatból – menekülve vált hajléktalanná, és a korábbi traumák feldolgozásához sem kapott soha segítséget).

A menedékkérő nők...

- akadályokkal szembesülhetnek, amennyiben nemi alapú üldöztetésre hivatkozva nyújtanak be menedékkérelmet, mivel a nemi alapú diszkrimináció különböző fajtáit (például nőinemiszer-v-csonkítás, kényszerházasság) nem ismerik el a hatóságok automatikusan üldöztetési formának, illetve nehezen bizonyítható lehet, hogy a származási országban a törvények nem biztosítanak kellő védelmet ilyen jellegű jogsérelmek esetén;
- nehezebben tudják alátámasztani menedékkérelmüket, ha politikai üldöztetésre hivatkoznak, mivel a politikai szervezetekben általában nem töltenek be magas szintű pozíciót, illetve az ellenálló mozgalmakban jellemzően nem fegyveresen vesznek részt.

A migráns és a menekült nők...

- sajátos akadályokba ütközhetnek az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés terén (a kulturális/kommunikációs akadályok mellett megemlíthető például az adekvát szolgáltatások hiánya a nőinemiszer-v-csonkítás által érintettek számára).

A NŐKET ÉRINTŐ TÖBBSZÖRÖS DISZKRIMINÁCIÓ ÉS INTERSZEKCIONÁLIS HÁTRÁNYOK ELLENI FELLÉPÉS LEHETŐSÉGEI

Előfeltétel: a diszkrimináció leküzdése

A diszkrimináció elleni küzdelem során elengedhetetlen annak figyelembe vétele, hogy a társadalom bizonyos tagjait egyszerre több tulajdonságuk (például nemük, nemzetiségi/etnikai hovatartozásuk, fogyatékos-ságuk, szexuális orientációjuk vagy nemi identitásuk, társadalmi helyzetük) kapcsán is érhetik hátrányok, és ezek a negatív hatások összeadó-dhatnak, illetve össze is fonódhatnak.

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény nem rendelkezik explicit módon a többszörös/halmazott, illetve interszekcionális hátrányok elleni fellépésről, ám nem is zárja ki olyan megközelítések alkalmazását, amelyek tekintettel vannak ezekre a jelenségekre. Egyrészt, elvben alkalmazható lehet ilyen célokra a védett tulajdonságok felsorolását záró „egyéb helyzet, tulajdonság vagy jellemző” koncepció a törvényben; másrészt az Egyenlő Bánásmód Hatósághoz benyújtható olyan panasz, amelyben a kérelmező egynél több védett tulajdonságára hivatkozik (azonban a statisztikák szerint a panaszosok csak elvétve élnek ezzel a lehetőséggel).

Míg a többszörös vagy halmazott hátrányos helyzet fogalma gyakran felbukkan a közpolitikai diskurzusban, illetve a vonatkozó dokumentumokban (például a 2011 és 2020 közötti időszakra szóló Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia), az interszekcionalitás jelenséggel kapcsolatban egyelőre főként a civil jogvédők körében tapasztalható tudatosság. A nőket érintő politikai interszekcionalitás jelenségének leküzdése érdekében alapvető fontosságúak az olyan kezdeményezések, amelyek a feminista (női jogvédő) mozgalom és más jogvédő (például romák, fogyatékkal élők, szexuális kisebbségek, hajléktalanok, migránsok jogaiért fellépő) mozgalmak közötti párbeszédre, kooperációra, összehangolt politikai fellépésre irányulnak. A különböző jogvédő mozgalmak, illetve az azokat képviselő szervezetek közötti együttműködés akkor is érdemi előrelépést jelenthet az interszekcionális hátrányok leküzdését illetően, ha csupán egy-egy témára vagy stratégiai területre korlátozódik.

Cél: a kihasználatlan társadalmi erőforrások mozgósítása

A nőket érintő többszörös és interszekcionális hátrányok tényleges leküzdéséhez az antidiszkrimináció eszközeinek hatékony alkalmazása nélkülözhetetlen ugyan, de önmagában nem elegendő a cél eléréséhez. Ahhoz, hogy az érintett nők valódi esélyekhez jussanak a társadalomban, szükség van olyan intézkedésekre, kezdeményezésekre is, amelyek az érintett női csoportokra, illetve egyénekre mint kihasználatlan társadalmi erőforrásra tekintenek. Ilyen megközelítésen alapulnak például az ösztöndíjak és egyéb egyéni támogatási formák; mentorprogramok, önszorgató csoportok és hálózatok; oktatási és munkaerő-piaci integrációs programok; valamint azok a kezdeményezések, amelyek azon a felismerésen alapulnak, hogy a többszörös és interszekcionális hátrányok által érintett nők távolmaradása a közéletből demokratikus deficithez vezethet; hangjuk, tapasztalataik nélkül nem mozdulhat előre a társadalmi párbeszéd.

A többszörös és interszekcionális hátrányok által érintett nők, ha érdemi lehetőséget és megfelelő támogatást kapnak a kibontakozáshoz, fontos és hasznos társadalmi szerepek betöltésére vállalkozhatnak, amelyek korábban nem voltak elérhetőek számukra – például munkavállalók, szülők, közéleti szereplők válhatnak belőlük –, és pozitív társadalmi folyamatok katalizátorai lehetnek. Ezeknek a szempontoknak a számításba vétele kulcskérdés a társadalmi befogadás elősegítésére irányuló közpolitikai tervezés során.

Javasolt szempontok az intézkedések, kezdeményezések tervezéséhez

- *A paternalisztikus megközelítés kerülése:* a többszörös és interszekcionális hátrányokkal küzdő női csoportokat célzó kezdeményezések tervezése – majd pedig lebonyolítása, monitorozása és értékelése is – mindig az érintettek bevonásával történjen.
- *Csoporton belüli diverzifikálás:* az érintett csoportokkal való konzultáció során biztosítani kell, hogy a csoporton belül speciális helyzetben lévők, illetve a különösen kiszolgáltatottak is szót kaphassanak – tekintettel például arra, hogy egy kisebbségi csoporton belül más érdekei, illetve szükségletei lehetnek az idős és a fiatal nőknek.
- *Az esszencializmus kerülése a társadalmi nemek tekintetében:* a társadalmi befogadást, illetve az egyének kibontakozását célzó intézkedések és kezdeményezések nem alapulhatnak olyan – szexista – megközelítésen, amely a társadalmi nemekre mint eleve adott, merev kategóriákra tekint.
- *Az esszencializmus kerülése bármely társadalmi kategória tekintetében:* nemcsak a társadalmi nemek, de más társadalmi kategóriák (például a fogyatékoság vagy a szexuális kisebbséghez való tartozás) vonatkozásában is kerülendő az olyan megközelítés, amely figyelmen kívül hagyja a kategóriák konstruáltságát, körvonalazatlanságát, fluiditását – illetve, a mindebből fakadó konceptuális és módszertani kérdéseket.

Javasolt intézkedések, kezdeményezések

- *Adatgyűjtés:* a hatékony intézkedések és kezdeményezések előfeltétele az adott csoportra vonatkozó, széles körű, megfelelő bontásban gyűjtött és feldolgozott adatok hozzáférhetősége.

- *Kvalitatív kutatások:* az adott csoportok helyzetének alapos megismerését és megértését – és ezáltal az intézkedések és kezdeményezések hatékonyságát – nagyban segíthetik a kvalitatív társadalomtudományi kutatások eredményei.
- *Képzés a hatóságok képviselőinek, döntéshozóknak:* a többszörös és interszekcionális hátrányokkal küzdő női csoportokat célzó, hatékony kezdeményezések tervezése – illetve lebonyolítása, monitorozása és értékelése is – speciális szakértelmet és érzékenységet igényel; ennek érdekében a döntéshozóknak és hatóságok képviselőinek képzést kell biztosítani a témára vonatkozóan.
- *Mentorprogramok:* speciális mentorprogramokat kell indítani a többszörös vagy interszekcionális hátrányok által érintett nők számára; képességeik kibontakoztatása és társadalmi érvényesülésük érdekében.
- *Közéleti részvétel, képviselet elősegítése:* olyan programokat kell indítani – többek között mentorprogramokat – amelyeknek célja, hogy a többszörös és interszekcionális hátrányok által érintett nők fokozottabban hozzájárulhassanak a társadalmi párbeszédhez, és részt vehessenek a döntéshozatalban (annak különböző területein és szintjein).
- *Önszerveződés támogatása:* elő kell segíteni, hogy a többszörös és interszekcionális hátrányok által érintett nők civil szervezeteket, fórumokat, informális közösségi/önsegítő csoportokat hozhassanak létre.